

ƏCNƏBİLƏRƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ

ARAŞDIRMA

Elza İSMAYİLOVA
magistr

(Əvvəli jurnalımızın 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 114-cü nömrələrində)

Deməli, ilk məşğələlərdə ən sadə, ən asan nitq etiketləri öyrədilir. Burada tanışlıq, salamlama, vidalaşma, üzr istəmə, yol göstərmə və s. daxildir.

Tələbələr nitq söyləmələrini öyrəndikdən sonra ayrı-ayrı sözlərlə onların ilk lüğət ehtiyatları zənginləşdirilir. Bu tip sözlər şəkillər, əşyalar, yeni tanıma və eşitmə vasitəsilə öyrədilir.

İlk leksik məşğələlər zamanı sinif əşyaları, dərs ləvazimatı, insanın bədən üzvləri, geyim şeyləri, rənglər və s. sahələrə aid sözlərin öyrədilməsinə üstünlük verilməlidir.

Bir neçə məşğələdən sonra müəllim oyun-çalışmalardan istifadə edə bilər. Məsələn:

1. Öyrədilmiş sözlər maqnitofonla səsləndirilir.

Müəllim tələbələrə təklif edir ki, dərs ləvazimatlarına aid olan sözləri seçsinlər.

2. Müəllim öyrənilmiş rəngləri ingiliscə deyir. Tələbələrə təklif edir ki, azərbaycanca tərcüməsini desinlər.

3. Tələbələr iki komandaya bölünür. Birinci komanda öyrənilmiş dərs ləvazimatlarının adlarını azərbaycanca deyir, ikinci komanda isə həmin sözləri ingilis dilinə tərcümə edir.

4. Müəllimin təklifi ilə öyrənilmiş cümlələrdən dialoqlar qurulur. Yaxud da birinci komanda öyrənilmiş bir cümlə deyir, ikinci komanda isə həmin cümləyə uyğun cavab verir.

Birinci mərhələdə müəllim aydın danışmalıdır ki, tələbələr onu yaxşı başa düşsünlər. O, sinifdə hər cür fikri Azərbaycan dilində ifadə etməlidir. Bu zaman tələbələr məcburiyyət qarşısında qalıb sözlərin, cümlələrin mənə və formasını dərk etməyə çalışırlar. Müəllim sözləri, ifadələri, dialoqları xüsusilə intonasiya, mimika, jest və xitabların köməyi ilə öyrətməlidir. Bu zaman bütün tələbələr dərsə diqqətlə qulaq asır, tezliklə sözlərin və cümlələrin mənəsini öyrənirlər. Müəllim həm də ucadan danışmalıdır ki, onu hamı eşitsin.

Tələbələr dinləyib anlama üzrə aşağıdakıları bacarmalıdırlar. (*Azərbaycan dili proqramı. Təlim rus dilində*

olan məktəblərin 3-11-ci sinifləri üçün, *Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi (metodik məcmuə)*, 1988, N 2, səh. 54-61.):

- dinlənilmiş cümlə, söz və səsləri müəyyən-ləşdirməyi;

- dərsin ümumi gedişində istifadə olunan söz və ifadələrin (gəl, oxu, salam, lövhəyə gəl, dərsi danış və s.) mənəsini anlamağı və onlardan istifadə et-məyi;

- dərs prosesində müəllimin danışığını; oxu mətnlərinin məzmununa aid onun qısa məlumatını;

- ümumi nitq axınında öyrədilmiş sözləri, söz birləşmələrini ayırmağı;

- müəllimin oxuduğu böyük olmayan şerləri, hekayələri, nağılları dinləyib anlamağı;

- müəllimin ayın tarixinə, həftənin günlərinə aid suallarını, müəllimin və yoldaşlarının oxu mətnlə-rinin məzmununa uyğun suallarını anlamağı.

Dinləyib anlama zamanı tələbələrin nitqini inkişaf etdirmək üçün müxtəlif didaktik oyunlar, gəzinti-lər, müşahidələr, şəkil üzrə söhbətlər təşkil olunur. Tələbələrə vurğunun, intonasiyanın səslənməsi ilə tanış etmək üçün sinifdə hekayələr, şerlər və di-aloqlar oxunur. Tələbələrə nağıllar danışılır. Danışılmış nağılların məzmununa aid müsahibə aparılır. Onlar tələbələr tərəfindən nağıl edilir və səhnələş-dirilir. Nağıl və hekayələrin maraqlı yerlərinə aid şəkil çəkilir. Tələbələrin dinləyib anlama qabiliy-yətlərini inkişaf etdirmək üçün çalışmalar üzərində iş aparılır. Tələbələrə qonaq qəbul etmək, tort bi-şirmək, telefonla danışmaq öyrədilir. Məsələn:

Operator: Məlumat bürosu, eşidirəm sizi.

A.: Bağışlayın, siz mənə Xəzər Universitetinin telefon nömrəsini verə bilərsinizmi?

O.: 21-10-93

A.: 21-10...

O.: 93

A.: 93

O.: Bəli.

A.: Sağ olun.

O.: Buyurun.

Bu müsahibədən sonra tələbəyə aydın olur ki, telefon söhbəti zamanı həm danışan, həm də dinləyən sözləri aydın deməli, dinləyən isə danışana diqqətlə qulaq asmalıdır.

Müəllim telefon söhbətinə aid hazır şəkildə dialoq da verə bilər. Sonra isə tələbələrə təklif edə bilər ki, bu dialoqa uyğun onlar da dialoq düzəltsinlər. Yaxud da tələbələrə çiyin-çiyinə oturdar və təklif edir ki, onlar teatra, muzeyə, hava yollarına, demiryolu vağzalına zəng vursunlar. Tələbələr öz aralarında maraqlı dialoqlar düzəldirlər. Müəllimin özü də bu dialoqların qurulmasında iştirak edə bilər.

Tələbələr musiqiyə, kasetə yazılmış danışıklara da qulaq asa bilərlər. Bu danışıklar "Demiryol vağzalında bilet alarkən", "Xəstəxanada", "Univermaqda", "Restoranda", "Taksidə" və s. mövzulara həsr oluna bilər.

Müəllim qrupa qonaq da dəvət edə bilər. Qonaq ya özü haqqında, ya da hər hansı mövzu ətrafında danışmalıdır. Tələbələr danışıqdan sonra qonağa suallar verə bilərlər.

Deməli, canlı danışıq zamanı tələbələrin eşitmə, dinləmə qabiliyyətləri daha da artır. Şifahi nitqlə tələbələrə dil vərdişləri aşılanır, qazanılmış vərdişlər getdikcə möhkəmləndirilir. Dilə aid bütün anlayışlar ilk əvvəl şifahi yolla əldə edilir.

Şifahi nitq fikri sərbəst ifadə etmək və başqasının fikrini başa düşmək bacarığı aşılayır.

İlk mərhələdən müəllim əməli danışıklara başlayır. Əməli danışıklar zamanı tələbələr davranış və rəftar qaydalarını öyrənirlər. Məsələn:

- Zəhmət olmasa, qələmi verin.
- Buyurun.

- Sağ olun.
- Salam, Teymur! Necəsən?
- Salam. Yaxşıyam. Siz necəsiniz?
- Sağ ol. Mən də yaxşıyam. Dünən dərsə niyə gəlməmişdin?

- Xəstələnmişdim.
- Salam, dostlar.
- Salam.
- Hamı sinifdədirmi?
- Bəli, hamı sinifdədir.
- Öyləşin. Kim dərsi danışar?
- Mən.

Əməli danışıqdan fərqli olaraq, adi danışıq dərslərində tələbələr bütün şey və hadisələrə aid söz, ifadə və cümlələr öyrənirlər. Bu cür dərslərdə yeni sözlərlə tələbələrin lüğət ehtiyatı zənginləşdirilir, sözlərin düzgün tələffüzü üzərində iş aparılır. Bununla da tələbələrdə sözləri düzgün tələffüz etmək vərdişləri yaranır.

Danışıq dərslərində tələbələr aşağıdakıları ba-

carmalıdırlar. (*Azərbaycan dili proqramı. Təlim rus dilində olan məktəblərin 3-11-ci sinifləri üçün, Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi (metodik məcmuə), 1988, N 2, səh. 54-61.*):

- dərstdə müəllimləri və yoldaşları ilə danışa bilməyi;
- müəllimə Azərbaycan dilində sual və cavab verməyi;
- üç-dörd sözlü cümlə tərtib etməyi;
- oxunmuş mətnlərin məzmununu danışmağı;
- illüstrasiyalar əsasında kiçik danışıq mətnləri hazırlamağı;
- öz oyunu və olduğu ekskursiyalar barədə qısa danışmağı;
- nə üçün?, nə vaxt? (nə zaman?), nə qədər?, kim-üçün? suallarına şifahi şəkildə cavab verməyi;
- dialoqları monoloqlaşdırmağı (4-6 replikadan ibarət dialoqları);
- situasiya üzrə dialoqları müstəqil qurmağı.

Danışıq dərslərində müəllimin üzərinə aşağıdakı vəzifələr düşür:

1. Müəllimin nitqi maraqlı və ardıcıl olmalıdır ki, tələbələr dərsə maraqla qulaq assınlar.
2. Müəllim tələbələrə sərbəstlik verməlidir ki, onlar mətni öz sözləri ilə danışsınlar.
3. Tələbələrin tələffüzünün düzgünlüyünə də fikir verilməlidir.
4. Müəllim dərsi şəkillərin, jest və mimikaların, hərəkətlərin köməyi ilə başa salmalıdır. Əgər müəllim çətinliyə düşərsə, onda tələbələrin ana dilində sözlərin ekvivalentini də verə bilər.
5. Danışıq zamanı tələbənin səhvi varsa, müəllim tez-tez onu düzəltməyə çalışmamalıdır, utandırmamalıdır, vaxt verməlidir.
6. Bir metoddan istifadə darıxdırıcı olur. Ona görə də müəllim dərstdə yeni-yeni metodlardan istifadə etməlidir.

Bir sözlə, danışıq dərsləri ilə tələbələrdə Azərbaycanca nitq dinləmək vərdişləri yaranır, onlar nitqə daxil olan sözləri dərk edirlər, sadə cümlələr qururlar.

Cümlələr üzərində iş aparmaq, cümlədə sözlərin sırasını müəyyən etmək danışıq dərslərinin əsas üsullarından biridir.

Azərbaycan və ingilis dilləri müxtəlif dillər qrupuna daxildir. Azərbaycan dili türk dilləri qrupuna, ingilis dili isə hind-Avropa dilləri qrupuna mənsubdur. Ona görə də müəllim cümlədə sözlərin sırasını müəyyən edərkən müqayisə üsulundan istifadə etməlidir.

Bu məqsədlə sadə nəqli cümlədə söz sırası üzərində iş aparılır:

(*Ardı var*)